

УДК 321.113

Головко В.М.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна**ИНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В КОНТЕКСТІ КОНСТИТУЦІЙНИХ
ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ**

Аналізуються особливості конституційних перетворень в Україні у контексті співвідношення сучасних теоретичних концепцій державотворення „нація-держава” та „держава-нація”, а також досліджується роль інституту громадянства як інтегруючого чинника у цьому процесі. Увага фокусується на особливостях функціонування громадянства як механізму „включення/виключення” індивідів і груп із політичного процесу та політичної нації, для чого подається порівняльний аналіз традицій і законодавчих імплементаций громадянства в Україні та суміжних країнах.

Ключові слова: громадянство, подвійне громадянство, “включення/виключення”, натуралізація, *ius solis*, *jus sanguinis*.

Головко В.М.

**ИНСТИТУТ ГРАЖДАНСТВА В КОНТЕКСТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ
ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В УКРАИНЕ**

Анализируются особенности конституционных преобразований в Украине в контексте соотношения современных теоретических концепций государства „нация-государство” и „государство-нация”, исследуется роль института гражданства как интегрирующего фактора в этом процессе. Внимание фокусируется на особенностях функционирования гражданства как механизма „включения/выключения” индивидов и групп из политического процесса и политической нации, для чего подается сравнительный анализ традиций и законодательных имплементаций гражданства в Украине и сопредельных странах.

Ключевые слова: гражданство, двойное гражданство, „включение/исключение”, натурализация, *ius solis*, *jus sanguinis*.

Golovko V.

**CITIZENSHIP IN THE CONTEXT OF THE CONSTITUTIONAL REFORMS IN
UKRAINE**

The features of the constitutional reforms in Ukraine in the context of the relation of the state of modern theoretical concepts of „nation-state” and „nation-state” are analyzed, and the role of citizenship as an integrating factor in this process is examined. The author focuses on the features of the functioning of citizenship as a mechanism of „inclusion/exclusion” of individuals and groups from the political process and the political nation, the article also contains comparative analysis of the implementation and traditions of citizenship in Ukraine and neighboring countries.

Key words: citizenship, dual citizenship, „inclusion/exclusion”, naturalization, *ius solis*, *jus sanguinis*.

У контексті конституційного транзиту в сучасній Україні відчувається гострий дефіцит наукового підґрунтя цього процесу. Шаблонне запозичення форм конституційного дизайну із практики західних демократій без урахування реалій українського суспільства вже призвело до дисфункції Основного закону в нашій країні та перманентної кризи політичної системи на фоні протистояння окремих владних інститутів. Виходом із цієї ситуації може стати пошук оригінальних варіантів дизайну політичної системи, звернення до предметів новітніх теоретичних дискусій у політичній науці.

У цьому контексті варта уваги концепція протиставлення „класичній” моделі державотворення „нація-держава” конструкту „держава-нація” в якості бінарної опозиції. Представниками цієї течії є професор Колумбійського університету Альфред Степан, Хуан Лінц, професор Йельського університету та інші науковці. На загальноовизнану думку, концепт „держава-нація” втілений в життя у певних країнах світу – Іспанії, Бельгії, Індії та Канаді. При цьому, конкуруючі моделі на аналітичному рівні виступають скоріше в якості стратегій „ідеальних типів”, уявлених орієнтирів державотворчого процесу [1; 2].

Модель „нація-держава” виникає в умовах однорідного у національному та культурному плані суспільства, члени якого мають єдину потужну національну ідентичність. Її реалізація досягається за рахунок використання асиміляційних, гомогенізуючих механізмів у культурній, освітній і мовній сферах: єдина державна мова, єдині освітні програми, єдиний культурний простір. При цьому, у сфері електоральної політики партії-автономісти (прихильники автономізації окремих регіонів) не розглядаються центральною владою як потенційні партнери із формування правлячої коаліції, а партії-сепаратисти (прихильники відокремлення певної географічної частини держави) або взагалі оголошуються поза законом, або витискаються у маргінальні області політичного поля.

Головною передумовою успішної реалізації стратегії „нація-держава” є наявність однієї політично мобілізованої культурно-національної групи, яка під час початку політичної модернізації країни самоідентифікується як єдина нація у політичному просторі та монополює бере процес державотворення у свої руки. Така передумова дозволяє уникнути насильницької

асиміляції, етнічних чисток, втручання зовнішніх акторів.

За наявності двох або більше таких політично мобілізованих груп, як це було в Іспанії після смерті Франко у 1975 р., у Канаді при створенні федерації у 1867 р., у Бельгії у середині XX століття чи в Індії при отриманні незалежності, демократичні лідери мають вибирати між „виключенням” націоналістичних структур із політичного поля та їх маргіналізацією, та їх акомодациєю у системі координат державної політики. Перелічені країни зрештою обрали модель, яку можна описати як стратегію „держава-нація”. Вони вирішили визнати право на співіснування в рамках однієї держави більш ніж однієї культурної та національної ідентичності і надати їм інституційну підтримку, забезпечити на законодавчому рівні участь цих спільнот у політичному житті. Провідним вектором державної політики у зазначених країнах став курс на утворення множинних компліментарних (взаємодоповнюючих) ідентичностей і створення плюралістичного суспільства. При цьому інструментами цієї політики стали:

- консоціональна демократія (яка передбачає принцип розумного розподілу управління у всіх сферах і передбачає участь представників усіх значних груп у прийнятті політичних рішень, їхню автономію та пропорційність представництва з правом вето для меншості з життєво важливих питань),
- підвищення статусних ролей автономістських партій за рахунок їх включення до процесу коаліціонування та формування уряду як на регіональному, так і на національному рівнях [1, с. 150].

Головне завдання моделі „держава-нація” – створити у різних національних груп лояльність щодо центральних владних інститутів на інституційній і політичній основі, зберігши при цьому їхню власну національно-культурну ідентичність. Резюмувавши це, можна зазначити, що ця стратегія ґрунтується на визнанні того факту, що в рамках політичного простору можуть існувати декілька культурних груп.

Важливим доповненням до міркувань А. Степана та Х. Лінца щодо стратегій „нація-держава” та „держава-нація” є теоретичні пошуки М. Манна, який демонструє взаємозв'язок політики гомогенізації у проекті „нація-держава” із „включенням/

виключенням” національно-культурних груп із політичного простору. Манн обґрунтовує тезу, що реалізація стратегії „нація-держава” у гетерогенних суспільствах, ускладнених наявністю історичних протиріч між окремими етнічними групами, можлива лише за умови застосування силового примусу з боку центральної влади, що може мати непередбачувані наслідки, та є небезпечним для соціальної стабільності і перспектив демократичного розвитку, спровокувавши соціальний вибух.

З огляду на це, А. Степан виокремлює три умови, за яких реалізація стратегії „нація-держава” буде доцільною та корисною:

1) якщо культурний *demos* та політичний *polis* збігаються за своїми символічними рамками;

2) порівняно об’єднана та виборна політична еліта, наявність міжелітного консенсусу щодо необхідності проведення саме такої національно-культурної політики;

3) геополітична ситуація, за якої зовнішнє середовище не є ворожим по відношенню до даної стратегії [1, с. 154].

Як показує практика, жодна з країн т.зв. Нової Східної Європи (Україна, Молдова, Білорусь) не відповідає ні одному з цих критеріїв. Саме український приклад дав А. Степану можливість дослідити конкурентні переваги реалізації стратегії „держава-нація” на прикладі посткомуністичної держави Східної Європи, у якій процеси політичного транзиту знаходяться в активній фазі. Випадок України цікавий завдяки принциповій геополітичній відмінності України від тих країн, які Степан, Лінц та Манн розглядали раніше як приклади втілення моделі „держави-нації”, зокрема Індії, Бельгії, Канади та Іспанії. Жодна з цих держав не мала сусіда, який створював би реальну небезпеку зовнішньої агресії на користь тієї чи іншої етнічної групи, у той час як для України така потенційна загроза існує з боку Росії. Серйозна криза у міждержавних стосунках у 2005-2010 роках,

під час яких відбулася стрімка ескалація напруги у двосторонніх відносинах, підтвердили це твердження. Цей фактор є надважливим, адже Росія виступає стратегічним партнером України, ці країни знаходяться у взаємній енергетичній залежності, до того ж, серед російської політичної еліти ще й досі панують „реваншистські” настрої щодо політики „збирання земель” та відновлення власного впливу на колишні республіки СРСР. Таким чином, баланс сил у регіоні не є сприятливим для реалізації стратегії „нація-держава”.

Україна відрізняється наявністю множинних соціетальних розмежувань та ідеологічних розколів, які є наслідком приналежності окремих регіонів до сфери впливу різних імперських проєктів. Відсутність міжелітного консенсусу щодо обраного курсу національно-культурної політики призводить до виникнення напруги та спротиву у певній частині суспільства. Поряд з цим, Україна є досить рідкісним прикладом держави із вкрай мозаїчною структурою релігійних вподобань населення – на її території приблизно однаковий вплив мають декілька православних церков, які суттєво відрізняються за своїми ідеологічними орієнтаціями.

З іншого боку, важливим позитивним аспектом процесу державотворення в Україні є наявність інтегруючого законодавства з питань громадянства. Закон України „Про громадянство в Україні” побудовано за схемою т.зв. „нульового варіанту” та принципом *ius solis* (*принцип ґрунту*), тобто всі, хто проживав на території України на момент проголошення незалежності, а також всі, хто народився на цій території після 24 серпня 1991 року, автоматично наділялися українським громадянством. Інтегруюча інтерпретація та використання принципу *ius soli* в цілому є досить нетиповим у законодавчому врегулюванні громадянства у країнах Центральної та Східної Європи (рис. 1) [3].

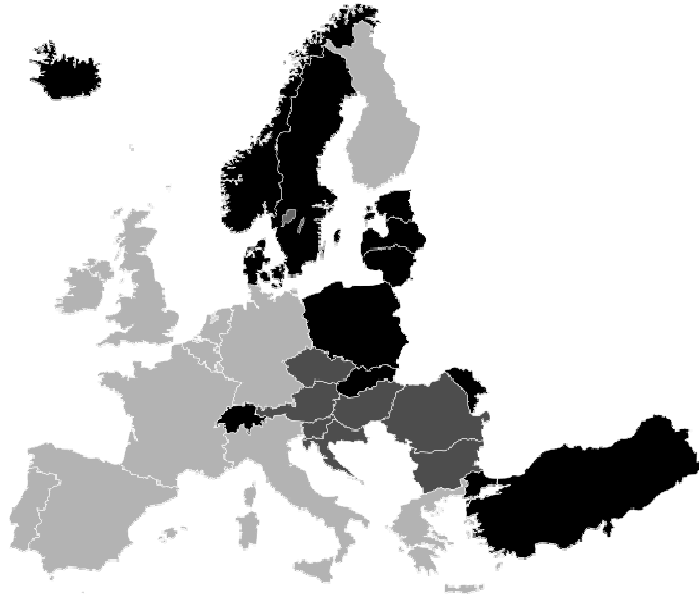
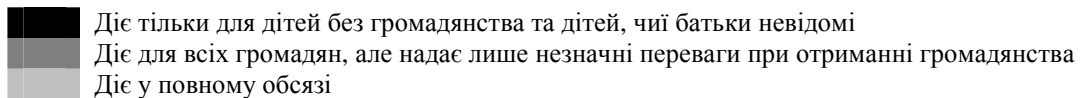

Рис. 1. Поширеність принципу *ius soli* в деяких країнах Європи

Як бачимо, ціла низка посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи не використовує принципу *ius soli* у законодавчих практиках, що доповнюється наявністю жорстких критеріїв натуралізації, що врешті-решт, має на меті створення національно гомогенного суспільства. Приміром, країни Балтії мають відкрито дискримінаційне щодо певних етнічних груп законодавство з питань громадянства, де застосовується лише принцип *ius sanguinis* (принцип крові), та встановлені жорсткі обмеження прав для етнічних росіян, яким наданий статус „негромадян”.

Водночас інтегруюче законодавство у сфері громадянства дозволяє уникнути „виключення” шляхом обмеження політичних прав будь-яких індивідів і груп за національною ознакою, що значно активізує їхню участь у політичному житті, в українських реаліях подібна інтерпретація громадянських практик сприяє реалізації моделі „державо-нація”. На противагу моделі „нація-держава”, вона визнає право на співіснування в рамках однієї держави більш ніж однієї культурної та національної ідентичності і надає їм інституційну підтримку. Провідним вектором державної

політики у контексті моделі „державо-нація” є курс на утворення множинних компліментарних (взаємодоповнюючих) ідентичностей та створення плюралістичного суспільства.

Утім, вагомою проблемою інституту громадянства в контексті процесу державотворення в Україні виступає подвійне громадянство. З огляду на Конституцію та закон про громадянство, Україна не визнає біпатридів. У той же час, у ряді прикордонних регіонів України представники окремих культурно-мовних спільнот набувають громадянство інших країн (Угорщини, Румунії, Росії), не відмовляючись при цьому від громадянства України. Цей процес, який залишається законодавчо не врегульованим, може бути потенційно небезпечним для стабільності внутрішньополітичної ситуації в країні.

У світовій практиці феномен подвійного громадянства із пришвидшенням процесів глобалізації стає поширеним явищем. Приміром, формування локальних територіальних спільнот мігрантів в Європі – зокрема турків, марокканців та ін., які мають подвійне громадянство – країни-батьківщини та країни проживання, призводить до створення транснаціональних

анклавів, жителі яких як громадяни європейських держав беруть участь в їхньому політичному житті, і водночас як представники діаспори виступають серйозним фактором внутрішньої політики на своїй історичній батьківщині. Таким чином, ці локальні спільноти виступають агентами транснаціональної взаємодії і своєрідним „провідником” між державою

свого постійного перебування і країною походження. Зокрема, спеціально для утримання європейської діаспори в зоні власного впливу, у Туреччині був прийнятий акт про подвійне громадянство, щорічно виділяються кошти на різні культурні програми, спрямовані на конструювання у мігрантів спільної ідентичності [5].

Рис. 2 Поширення подвійного громадянства у деяких країнах Європи

■ Країни, що не визнають подвійне громадянство, або визнають з обмеженнями
■ Країни, що визнають подвійне громадянство

Наведена вище мапа відображує поширення подвійного громадянства у деяких країнах Європи – як бачимо, серед безпосередніх сусідів України подвійне громадянство визнається у Румунії та Угорщині, де слугує насамперед інструментом консолідації колишніх співвітчизників (і Румунія, і Угорщина мають численні громади, що проживають на втрачених у результаті конфліктів ХХ ст. територіях). Інші країни Європи, які визнають подвійне громадянство – колишні колоніальні імперії та масові експортери робочої сили у другій половині ХХ століття – Франція, Велика Британія, Італія тощо – виняток із цього списку становить лише країни німецької традиції громадянства – передусім Німеччина та Австрія [3].

Відтак, Україні слід звернути увагу на проблему подвійного громадянства на власній території та гармонізувати власну законодавчу базу відповідно до світового досвіду у цій сфері. На шляху до створення політичної нації та демократичного суспільства держава повинна гармонійно інтегрувати усі культурно-етнічні групи та сприяти формуванню громадянської лояльності до владних інститутів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степан. А. Украина: неправдоподобная демократическая „нация-государство”, но возможное демократическое „государство-нация”?/ А.Степан // Ойкумена: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических

- систем и цивилизаций. – Х., 2010. – Вып. 7. – С. 145-161.
2. Линц Х. „Государственность”, национализм и демократизация / Х Линц, А. Степан // Полис. – 1997. – №5. – С. 5 – 30.
 3. Dronkers J. Explaining Access to Citizenship in Europe: How Policies Affect Naturalisation Rates / J.Dronkers, M.Vink // European Union Politics. – 2012. – № 13(3). – P. 390-412.
 4. Janoski T. The Ironies of Citizenship: Naturalization and Integration in Industrialized Countries
 5. / T.Janoski. – Cambridge, Cambridge University Press, 2010. – 352 p.
 6. Kastoryano R. Citizenship, Nationhood and Non-Territoriality: Transnational Participation in Europe / R.Kastoryano // PS: Political Sciences & Politics. – 2005.– № 38 (4). – P. 693-696.
 7. Levanon A. Grounds for Citizenship: Public Attitudes in Comparative Perspective / A.Levanon, N.Lewin-Epstein // Social Science Research.. – 2010. – № 39. – P. 419-431.

УДК 321:323.3

Зайдель М.І.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

ВЛАДА ТА БІЗНЕС У ЗАХІДНОМУ СВІТІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЗАЄМИН НА МЕЖІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ

Аналізується специфіка взаємодії влади та бізнесу в країнах Заходу в умовах глобальних соціальних змін, що зумовлені пануванням неоліберальної доктрини. Розглядаються механізми співпраці держави та приватного капіталу заради досягнення суспільного блага. Акцентується увага на викликах для демократії, що несе зближення владного ресурсу та могутності корпорації.

Ключові слова: влада, бізнес, неолібералізм, корпорація, „спустошення” держави, новий публічний менеджмент, governance, постдемократія.

Зайдель М.И.

ВЛАСТЬ И БИЗНЕС В ЗАПАДНОМ МИРЕ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ НА РУБЕЖЕ ХХ-ХХІ ВЕКОВ

Анализируется специфика взаимодействия власти и бизнеса в странах Запада в условиях глобальных социальных изменений, которые обусловлены господством неолберальной доктрины. Рассматриваются механизмы сотрудничества государства и частного сектора ради достижения общего блага. Акцентируется внимание на вызовах для демократии, которые несет сближение властного ресурса и могущества корпорации.

Ключевые слова: власть, бизнес, неолберализм, корпорация, „опустошение” государства, новый публичный менеджмент, governance, постдемократия.